

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПЕРВООСНОВЫ КРИМИНОЛОГИИ

Оболентцев В. Ф.

Статья посвящена методологическим основам криминологии. С учётом последних достижений естественных наук прокомментированы проблемные вопросы науки о преступности и сделаны прогнозы относительно её дальнейшего развития.

Ключевые слова: криминология, методология, материализм, законы природы.

TO METHODOLOGICAL FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF CRIMINOLOGY

Obolentsev V. F.

The article is devoted methodological bases of criminology. Taking into account the last achievements of natural sciences commented on problem questions and prognoses are done in relation to further development of science about criminality.

Key words: criminology, methodology, nature law.

Надійшла до редакції 19.09.2011 р.

УДК 343.985

О. В. Фунікова, канд. юрид. наук, асистентка
*Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого», м. Харків*

ІНФОРМАЦІЙНА СТРУКТУРА ПРОЦЕСУ СПІЛКУВАННЯ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

У ході розслідування злочину діяльність слідчого завжди пов'язана із безпосередньою взаємодією з іншими учасниками кримінального процесу. Різноплановість, а іноді навіть повна протилежність інтересів усіх учасників процесу взаємодії потребує від слідчого реалізації певної стратегії поведінки, здатності до рефлексивного мислення та вдалого використання інших рекомендацій криміналістичної тактики. Саме для досяг-

нення найбільшої ефективності й досконалості процесу розкриття злочину одним з основних завдань слідчого є адекватне сприйняття поінформованості інших учасників процесу розслідування, і тим самим, створення психологічних передумов для повноцінної інформаційної взаємодії. Значний внесок у розробку та удосконалення положень криміналістичної тактики щодо процесу інформаційної взаємодії зроблено такими провідними

вченими, як А. І. Вінберг, В. О. Коновалова, В. А. Образцов, О. Р. Ратінов, В. Ю. Шепітько та ін.

Безпосередня інформаційна взаємодія завжди відбувається в межах процесу спілкування. У широкому сенсі «спілкування» – це складний, багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між особами, що породжується потребами спільної діяльності та охоплює обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та порозуміння іншої особи [3, с. 23]. У діяльності з розслідування та розкриття злочинів спілкування набуває особливого, самостійного значення, оскільки має низку суттєвих особливостей. Наприклад, воно втілюється як у процесуальній, так і в непроцесуальній формах. Саме тому спілкування в межах процесу розслідування злочину, з одного боку, наділено особливим процесуальним режимом із суворим дотриманням певних правових норм, а з іншого – регулюється загальними правилами мовного процесу та стійкими вимогами етикету загального соціального спілкування.

Взагалі структуру спілкування можна розглядати у двох аспектах: через виокремлення відповідних рівнів за допомогою аналізу цього явища або шляхом переліку загальних функцій (чи складових) зазначеного по-

няття. Щодо рівнів спілкування, доречним вважається виокремлення таких: макрорівень (взаємодія особи з іншими індивідами в межах різних соціальних груп); мезарівень (тобто сукупність контактів та актів взаємодії , обумовлених певною загальною метою, в конкретному випадку – задля розкриття та розслідування злочину); мікрорівень (одноразовий, певний акт обміну інформацією, наприклад, «запитання-відповідь») [6, с. 364].

Відповідно до іншого підходу у структурі процесу спілкування прийнято виокремлювати інтерактивну, перцептивну та комунікативну складові [4, с. 50].

Інтерактивна сторона спілкування знаходить свій прояв у розробленні загальної стратегії взаємодії слідчого з іншими учасниками як у процесі розслідування злочину в цілому (тобто в широкому розумінні), так і щодо конкретної слідчої дії (більш вузьке значення). Багатоаспектність проявів інтерактивної складової обумовлює багатоманітність підходів до вирішення проблем взаємодії між учасниками процесу розслідування. У психології виокремлюють два загальних типи інтерактивної взаємодії сторін: кооперація (безконфліктна ситуація взаємодії) та конкуренція (ситуація виникнення, розвитку та загострення конфлікту)

[4, с. 58]. Відносини кооперації завжди передбачають координацію спільних зусиль, залучення всіх учасників до процесу взаємодії на шляху до досягнення поставленої мети [11, с. 464]. При розслідуванні злочину інтерактивна сторона виявляється, перш за все, у взаємодії слідчого з органами дізнання, експертними службами та іншими підрозділами при провадженні досудового слідства. Такий прояв інтерактивної складової спілкування має на меті не лише безпосередній обмін інформацією, а й виконує більш глобальне завдання – вироблення загальної стратегії взаємодії між усіма учасниками процесу розслідування.

Істотною умовою успішності спілкування є відповідність поведінки осіб, які взаємодіють, сподіванням один одного [10, с. 174]. Але однією з основних особливостей спілкування в межах здійснення кримінального судочинства є саме те, що «сподівання» одних учасників процесу знаходяться у жорсткому протиріччі зі «сподіваннями» інших учасників, які всіма засобами намагаються протидіяти слідству. Саме тому йдеться про неминучість прояву іншої сторони інтерактивної складової – конкуренції, тобто, конфлікту сторін спілкування. Відносини конкуренції являють собою конфліктний тип відносин учасників

взаємодії, що мають різні цілі. Конфлікти можуть бути як деструктивними (тобто такими, що формують безперечні взаємні негативні установки учасників), так і продуктивними (тобто з необхідністю пошуку спільних підходів та засобів їх розв'язання) [11, с. 464]. За таких умов особливу значущість набуває розуміння слідчим та іншими особами, які знаходяться на захисті інтересів людини та держави, психологічних механізмів агресивної поведінки особи, інтереси якої суперечать інтересам слідства, та, відповідно, можливість застосовувати законні, допустимі та вибіркові методи стримування та подолання можливої протидії.

Перцептивна складова інформаційної взаємодії в межах слідчої діяльності являє собою процес формування образу іншої особи, тобто виявлення її психологічних властивостей та особливостей поведінки. Г. М. Андрєєва дуже влучно, на нашу думку, зазначила, що сприйняття іншої людини означає сприйняття її зовнішніх ознак, співвідношення їх з особистісними властивостями особи, яка сприймається, та інтерпретацію на цій основі її вчинків [1, с. 120].

Взагалі уявлення про іншу особу, формування її образу відбувається за допомогою таких процесів, як ідентифікація, рефлексія, емпатія, атракція тощо [3,

с. 41-42; 4, с. 64; 11, с. 458-459]. Важливо зазначити, що сприйняття та аналіз поведінки іншої особи завжди тісно пов'язане з рівнем власної самосвідомості слідчого. На відміну від криміналістичного визначення, у проблематиці спілкування процес ідентифікації пов'язують з уподібненням себе іншій особі з метою її пізнання та порозуміння її думок та уявлень [6, с. 366].

Але основною складовою спілкування, безперечно, вважається її комунікативна сторона. Спілкування навіть можна розглядати як взаємне пізнання та обмін інформацією, яке здійснюється саме за допомогою різних засобів комунікацій [8, с. 21]. У тактиці слідчих дій комунікативний процес – це обмін інформацією між учасниками процесу розслідування, метою якого є точне й повне засвоєння повідомлень, що містять певну інформацію, яка має значення у конкретній справі.

У криміналістичній тактиці комунікативна сторона спілкування охоплює майже всі стадії розслідування злочину: вирішення процесуальних та організаційних завдань, пов'язаних із порушенням кримінальної справи, безпосередня організація та проведення процесу досудового слідства, судовий розгляд. Наприклад, комунікативний процес, тобто обмін інформацією,

має місце впродовж всіх етапів розслідування, але залежно від його безпосередніх учасників та конкретної встановленої мети безпосередньої взаємодії направленість цього процесу може бути різною: наприклад, збирання доказової інформації або вирішення організаційно-управлінських завдань розслідування з метою оптимізації процесу доказування на досудовому слідстві чи на стадії судового розгляду. З огляду на це комунікативні зв'язки, пов'язані з діяльністю з розслідування та розкриття злочинів, на нашу думку, потребують більш ретельного аналізу.

Комунікативне спілкування можна розглядати за загальними принципами процесу передачі та отримання інформації [7, с. 63]. Наприклад відповідно до теорії інформації, комунікативний процес включає такі обов'язкові елементи:

– джерело передачі інформації (відправник). Специфікою комунікативного процесу, пов'язаного з розкриттям злочину, є те, що відправником інформації, як правило, виступає слідчий (суддя, дізнавач), оскільки саме ця особа визначає предмет інформаційного обміну та межі інформаційної взаємодії;

– канали передачі інформації. Будь-якій передачі інформації передують її кодування за допомогою певних символів та обрання

відповідного каналу інформування шляхом використання відповідних засобів комунікативного процесу. Засобами комунікативного процесу є різноманітні знакові системи: перш за все, мова, пара- та екстралінгвістична системи знаків (інтонація, темп мови та ін.), оптико-кінетична система знаків (рухи, міміка, пантоміміка), система організації простору та часу комунікаційного процесу (проксемика), система візуального спілкування та ін. [9, с. 245]. До окремої групи можна віднести так звану речово-знакову комунікацію (тобто речі матеріального походження, які можуть використовуватися як самостійні знаки кодування певної інформації. Існує й інша думка, відповідно до якої не всі комунікативні системи можна вважати знаковими [12, с. 14]. Від того, за допомогою яких систем відбувається передача інформації, залежить ефективність процесу комунікації;

– канали отримання інформації. Належність сприйняття інформації обумовлена кількістю каналів, за якими ця інформація сприймається. Установлено, що ступінь впливу інформації суттєво збільшується, якщо її отримує користувач не одним, а кількома органами чуття;

– переробка, декодування отриманої інформації. Завдяки зазначеному елементу видозмінюється процес спілкування,

можливості взаємопорозуміння осіб, тобто створюються відповідні умови для подальшого розвитку процесу спілкування або його припинення.

У науковій літературі запропоновано концепцію, за якою процес кодування, передачі та декодування інформації відбувається у так званому «комунікативному полі», яке охоплює певні норми комунікації й, відповідно, певні часові та просторові обмеження [5, с. 12]. Норми комунікації регулюють етичність передбачуваних тем спілкування, допустимість певних словосполучень і граматичних конструкцій, форми звернення до співрозмовника, основи невербального спілкування тощо. Сукупність таких норм, що регулюють форму повідомлень, створює певний стиль комунікації. У сучасній літературі пропонується багато різновидів і навіть класифікацій стилів комунікації. Наприклад, за ступенем виразу внутрішнього переконання за допомогою мовних засобів розрізняють пряму та непряму комунікації. За безпосередньою метою взаємодії комунікація може розподілятися на інструментальну та емоційну. За своєю тривалістю та експресивністю комунікація може бути вигадливою або стислою. Цікаво зазначити, що деякі автори виділяють навіть чоловічий та жіночий стилі комунікації [5, с. 16].

Ефективність комунікативної взаємодії учасників процесу розслідування зумовлена багатьма чинниками, деякі з яких уявляються найбільш суттєвими, а саме:

1) ступінь усвідомлення мети комунікативної взаємодії, оскільки чим більш усвідомлюваною є мета спілкування, тим більш повним та ефективним є комунікативний зв'язок; чітка усвідомленість мети спілкування збільшує канали передачі та отримання інформації, підвищує інтенсивність процесу її належної переробки. Таке усвідомлення може бути як одно-, так і двобічним;

2) комунікативні здібності особи, які умовно можна поділити на зовнішні та внутрішні: до зовнішніх відносяться фізичні дані особи, поведінка, зовнішній вид – саме те, що збуджує цікавість і полегшує початковий етап спілкування; до внутрішніх комунікативних здібностей особи слід віднести світогляд особи, ставлення до обраної професії, що знаходить свій прояв у доброзичливості, бажанні допомогти співрозмовнику у встановленні та підтриманні відповідного зв'язку;

3) якість інформації, що передається, тобто можливість сприйняття інформації залежить від особливостей її пере-

дачі (швидкість, об'єм в одиницю часу); значне збільшення швидкості передачі інформації зменшує процес сприйняття її якісних особливостей;

4) наявність або відсутність перешкод у процесі передачі та отримання інформації, тобто зовнішні умови спілкування, психічний стан особи – отримувача інформації;

5) ступінь психічної готовності до майбутнього комунікативного спілкування (з урахуванням статі, віку, професійних навичок особи та ін.);

6) спільні системи кодування та декодування інформації.

Процес комунікації не можна асоціювати лише з передачею певної інформації. Комунікативне спілкування виконує й інші, не менш важливі функції, а саме: регулятивну (як в межах ситуації слідчої дії, так і стосовно ситуації розслідування), емоційно-афективну (обмін почуттями, емоціями), фатичну (встановлення контактів) тощо [2, с. 11].

Розглянуті підходи щодо процесу спілкування, безумовно, не є взаємовиключними та вичерпними, а це, у свою чергу, означає, що процес комунікативного спілкування потребує детального системного аналізу.

Список літератури: 1. Андреева Г. М. Социальная психология : учебник / Г. М. Андреева. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 376 с. 2. Андрианов М. С. Невербальная коммуникация: психология и право / М. С. Андрианов. – М. : Ин-т Общегуманитарных Исследований, 2007. – 256 с. 3. Батаршев А. В. Психодиагностика способности к общению, или как определить организаторские и коммуникативные качества личности / А. В. Батаршев. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2001. – 176 с. 4. Васильева О. А. Психологический реагент в криминалистике / О.А. Васильева, В.Д. Корма; под общ. ред. д-ра. юрид. наук, проф. В. А. Образцова. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 152 с. 5. Гулевич О. А. Психология коммуникации : учеб. пос. / О. А. Гулевич. – М. : НОУ ВПО Моск. психолого-социальный ин-т, 2008. – 384 с. 6. Дружинин В. Н. Психология : учебник для гуманит. вузов. – СПб. : Питер, 2003. – 656 с. 7. Дулов А. В. Судебная психология / А. В. Дулов. – Минск : «Вышэйш. школа», 1970. – 392 с. 8. Леонтьев А. А. Психология общения : учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений / А. А. Леонтьев. – 4-е изд. – М. : Смысл ; Изд. центр «Академия», 2007. – 368 с. 9. Психология : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с. 10. Рогов Е. И. Общая психология : курс лекций / [сост. Е. И. Рогов]. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1998. – 448 с. 11. Романов В. В. Юридическая психология: учебник / В. В. Романов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2004. – 588 с. 12. Хміль Ф. І. Ділове спілкування : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / Ф. І. Хміль. – К. : Академвидав, 2004. – 280 с.

ИНФОРМАЦИОННАЯ СТРУКТУРА ОБЩЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ Фуникова Е. В.

В статье рассмотрено понятие общения при расследовании и раскрытии преступлений, проанализированы различные подходы к структуре исследуемого процесса. Выделена коммуникативная составляющая общения, установлены факторы, влияющие на эффективность коммуникативного взаимодействия.

Ключевые слова: структура общения, коммуникативный процесс, эффективность коммуникативной деятельности.

THE STRUCTURE OF COMMUNICATION IN THE PROCESS OF INVESTIGATION Funikova O. V.

The term «communication» in the process of investigation is reviewed; various approaches to the structure of the studied process are analyzed. Communicative component is outlined; factors that affect the efficiency of communicative interaction are described.

Key words: the structure of communication, the efficiency of communicative interaction.

Надійшла до редакції 17.05.2011 р.